

תצלום כטקסט

דבורה דוידוף, ארבעה תצלומים ותמורות באפנת הלבוש של נשות קהילת בוכרה

מתוך כ-20,000 תצלומים המתעדים את לבושן ואורחות חייהן של קהילות ישראל, והשמורים במרכז המידע לאמנות ותרבות יהודית על שם אן ואיזידור פאלק במוזאון ישראל, בחרתי להעלות את דמותה של דבורה דוידוף. היא נולדה בשנת 1887 בטשקנט, בירת אוזבקיסטן היום, למשפחת סוחרים אמידה, שהייתה מאשיית הקהילה היהודית בטשקנט באמצע המאה התשע עשרה. אביה יוסף דוידוף, נשיא חברת המסחר הגדולה 'טורגובי דום',¹ ביקש להבטיח את שמירת הנכסים במשפחה ולשלב בעסקיו את אחיינו המחונן והמבטיח אברהם. תחילה היה אברהם מאורס ליפה, אחותה של דבורה, שהייתה גדולה ממנה, אך זו נפטרה לאחר אירוסיהם, ובמקומה התארסה דבורה עם בן דודה כשהיא בת תשע בלבד.²

דבורה ואברהם דוידוף השתייכו לשכבה דקה של סוחרים יהודים אמידים מאוד שהשליכו יהבם על קשר הדוק עם הרוסים האירופים שהחלו לתפוס

1 חברת 'טורגוב דום' הייתה תשלובת שניהל יוסף דוידוף עד סמוך לעלייתו ארצה בשנת 1914. היא הקיפה עיסוק בנדל"ן, מסחר באריגי משי וכותנה, הפעלת מנפטות כותנה, ניהול מבשלת בירה, שיווק מוצרים חקלאיים ואף עיסוק בחיפוש נפט והחזקת מניות בתחום הנפט וכריית הפחם. ראו: דוידוף, עמ' 22-29.

2 אירוסי קרובים כאשר הכלה רכה בשנים נהגו במרבית החברות המסורתיות במאה התשע עשרה עד ראשית המאה העשרים. ראו: שם, עמ' 55. על אירוסים ונישואים בגיל צעיר וכן על נישואי קרובים, ראו ברעם-בן-יוסף, בואי כלה, עמ' 43; ברעם-בן-יוסף, טקסי החתונה, עמ' 193, הערה 3.

אחיזה באמירות הבורכית המוסלמית הדתית.³ האמירות והנסיכויות או הח'אנויות האחרות באזור הפלו לרעה את המיעוט היהודי והחילו עליו את חוקי עומר, שהכבירו על בני קהילות יהודיות רבות ברחבי העולם המוסלמי. החוקים המפלים, שכללו מס גולגולת כבד על ראש כל יהודי או יהודייה, התייחסו גם ללבושם של היהודים וחייבו את הגברים לחגור למותניהם אזור חבל ולחבוש כובע מיוחד וכן אסרו על כל לבוש פאר בפומבי.⁴ בנסיבות קשות אלו זיהו חלק מן הסוחרים היהודים את חלון ההזדמנויות שנפתח בעבורם עם הכיבושים הרוסיים במרכז אסיה, שהחלו בראשית המאה התשע עשרה, ושהגיעו לשיא כאשר נכבשה אמירות בוכרה בידי הרוסים בשנת 1868 והייתה מאז למדינת חסות שלהם. ביצירתיות רבה השתלבו אותם סוחרים יהודים במסחר עם סוחרים רוסיים, ובתוך כך הביאו פיתוחים תעשייתיים חדשניים לאזוריה הנחשלים של האמירות.

אך כמו בסיפורים משפחתיים יהודיים רבים, לאחר הנסיקה הגיעה ההתרסקות, ובמקרה של דבורה ואברהם היא הייתה טרגית במיוחד. הרוסים, לאחר שהסתייעו ביהודים לצורך השתלטות על האזור והרחבת אחיזתם עד אפגניסטן וסין, החלו להצר את צעדיהם. מגמה זו הקצינה עד מאוד בעקבות מהפכת אוקטובר 1917. עם הכיבוש הסובייטי הוכרזו הסוחרים האמידים כקפיטליסטים ורכושם הולאם. בשנים 1924-1936 חולקה מרכז אסיה לרפובליקות נפרדות, שהיו שייכות לברית-המועצות.⁵

מצבה הכלכלי של המשפחה הידרדר. הם ניסו להימלט מהבולשוויקים וחזרו לתקופה קצרה לקארשי, בסמוך לעיר בוכרה, ואחר כך, בשנת 1927, נאלצו לעבור למוסקווה לתקופה קצרה. חלק מבני משפחת דוידוף לענפיה עלו לארץ כבר בשנים 1912-1914, ואברהם ודבורה ביקשו גם הם לעזוב את ברית-המועצות, אך השלטון הרוסי קומוניסטי סירב לאפשר לאברהם לצאת. לפיכך היה על בני הזוג להתגרש באופן פיקטיווי, ובראשית 1929 עלתה דבורה לארץ לבדה עם חלק מילדיה.⁶ אברהם נותר מאחור ותכנן את מסלול בריחתו

3 ת.ד.

4 מולר-לוצט, עמ' 324-331.

5 רפובליקות אלה הפכו למדינות עצמאיות עם התפרקותה של ברית-המועצות, בשנת 1991. כך נוצרו המדינות אוזבקיסטן, טג'יקיסטן, טורקמניסטן, קזחסטן, קירגיזסטן.

6 בנותיה הצעירות של דבורה עלו מספר שנים לפניו עם סבן יששכר וסבתן בונה, הוריו של אברהם. דבורה עצמה עלתה עם שלושה מילדיה, ובנותיה הבוגרות שכבר היו נשואות עלו אחריה בשנות השלושים של המאה העשרים. ראו: דוידוף, עמ' 56-57.

1 דבורה ואברהם דוידוף בחגיגת אירוסיהם. טשקנט, תורכסטן הרוסית, 1896 (באדיבות עדנה רבניצקי, גבעתיים)

2 דבורה דוידוף (יושבת מימין) עם אמה (במרכז) ואחיותיה, טשקנט, ראשית המאה העשרים (באדיבות, צביה כהן, ירושלים)

דרך משהר שבאיראן. בסוף 1929, בדרכו לארץ, נרצח אברהם באיראן, ומקום קבורתו לא נודע עד היום.

דבורה המשיכה להתגורר בשכונת הבוכרים בירושלים עם המשפחה המורחבת של חמיה, כמנהג הקהילה, וגידלה שם את ילדיה באמצעים מצומצמים למדי. היא זכתה לראות את בנותיה ובנה היחיד נישאים ומקימים את משפחותיהם, אך בשנותיה האחרונות הייתה חולה מאוד ומשותקת במחצית גופה. היא נפטרה בשנת 1947 כשהיא בת שישים בלבד.

מדוע בחרתי בדבורה דוידוף לספר את הסיפור של משפחות יהודיות רבות שהעפילו מעלה בעושרן ובמעמדן, ושעקב תהפוכות פוליטיות התרסקו? לעתים רחוקות מאוד מגיעים לידינו תצלומים של אדם בתקופות שונות בחייו ומתארים בעקיפין את התמורות שחלו בלבושו וכן במסורות ובאפנות שרווחו בארץ מוצאו ומאוחר יותר כאן בארץ לאחר עלייתו. בתצלומיה של דבורה, שהגיעו אלינו באדיבות נכדותיה, ושרק חלקם מופיעים כאן,⁷ היא נראית בתמונה המוקדמת ביותר בגיל שש בערך; בתמונה 1 – בגיל תשע בעת אירוסיה לבן דודה אברהם; בתמונות המשפחתיות 2 ו-3 – בשנות העשרים לחייה בהיותה כבר אם ובהריון מתקדם; בתמונה 4 – בשנות השלושים לחייה כאישה בשלה בלבוש מודרני; ולבסוף בתמונה 5 – בשנות הארבעים, בירושלים, לאחר שחזרה ללבוש הבוכרי המסורתי של אישה כבודה. בכל התצלומים אי אפשר לטעות בזיהויה: היא ניחנה בגבות ובשפתיים מצוירות.

בתמונת האירוסים (תמונה 1) דבורה לבושה כמיטב המסורת הבוכרית בשמלת משי רחבה, ולראשה כיפה רקומה במשי ובפתילים מוזהבים האופיינית מאוד לכלות צעירות, וכך גם התלתל הכבוד שנופל על מצחה. שמלה בגזרה דומה אך רחבה יותר, העשויה משי בצביעת איקט⁸ ומעוטרת בכיווצים ובתוספת

7 תודתי לרויטל חובב, האחראית על ארכיון התצלומים באגף לאמנות ותרבות יהודית במחזון ישראל. תודתי לעדנה רבניצקי ולצביה כהן, שאפשרו לי להשתמש בתצלומי סבתן, לדליה כהן ולמדינה בביוף, שהוסיפו מידיעותיהן ומתצלומיהן. תודה מיוחדת לאייל דוידוף, שפעילותו בקרב בני משפחתו לא תסולא בפז – אייל איתר תצלומים מקוריים ויידע אותי על אודותיהם. אני מקווה שבעקבות פרסום זה יגיע למרכז המידע לאמנות ותרבות יהודית על שם אן ואיזידור פאלק במחזון ישראל מידע חדש על אודות דבורה דוידוף.

8 איקט היא שיטה מורכבת למדי לצביעת אריגים שרווחה מאוד באזבקיסטן. בשיטה זו מתווים את הדגמים על חוטי השתי וצובעים אותם לפני האריגה. על לבושן של נשות הקהילה הבוכרית ראו גם: מולר־לנצט, עמ' 295-299, 312-320.

3 דבורה דוידוף עם בתה אניוטה
 בזרועותיה ובהריון, בחברת אישה לא
 מזוהה, טשקנט, ראשית המאה העשרים
 (באדיבות עדנה רבניצקי, גבעתיים)

5 דבורה דוידוף שוב בלבוש מסורתי,
 ירושלים, שנות השלושים של המאה העשרים
 (באדיבות עדנה רבניצקי, גבעתיים)

4 דבורה דוידוף בשנות השלושים לחייה,
 בלבוש אירופי, טשקנט (באדיבות עדנה
 רבניצקי, גבעתיים)

של סרטי תחרה, המעידים על השפעה אירופית בולטת, היא לבושה בעת הריונה, כאשר צולמה יושבת עם אמה ואגול ואחיותיה (תמונה 2). בדומה לכך בתמונה 3 היא לבושה שמלת משי בצביעת פלנגי⁹ ומעליה אפודה מאריג משי נוקשה בגזרה ובתפירה אירופיות לחלוטין, וכך לבושה גם קרובתה שצולמה באותה תמונה, ושטרם זוהתה. היא עונדת בתמונה 2 תכשיטי זהב בוכריים טיפוסיים לנשים נשואות אמידות, לראשה כיסוי הראש של נשים לפני הנישואים ובשנים הראשונות לנישואיהן, ושערה מסודר בתסרוקת הצמות המסורתית. אך כאשר אימצה דבורה את ההופעה והגינונים האירופיים, ברוח הבורגנות הרוסית של ראשית המאה העשרים, השתנו לחלוטין תסרוקתה ולבושה – בתמונה 4 היא חבושה כובע רחב תיתורה, תסרוקתה מוגבהת בצורה המעניקה לשער נפח, שעון שרשרת על חזה, ובידה ארנק אפנתי סרוג מחוטי כסף.

תמונה 5 צולמה בארץ כאשר דבורה הייתה ככל הנראה באמצע שנות הארבעים לחייה. בשלב זה היא חזרה לשמלה המסורתית בגזרה הישרה והרחבה (פורתה, תמונה 6), אך נוספו לה תיפורים וכפתורים אירופיים באזור החזה. גם בכיסוי הראש שלה, העשוי רצועת משי מדוגמת (פֶּשוּנִי פֶּנְדֶּפ), יש חזרה ללבושן המסורתי של נשות בוכרה.¹⁰

החזרה ללבוש המסורתי לא הייתה פשוטה בעבור דבורה, שכבר נטמעה לחלוטין בתרבות הרוסית האירופית המודרנית, והיא נעשתה עקב הלחץ החברתי של הנשים השמרניות בשכונת הבוכרים בירושלים, שהכתיב לנשים המבוגרות להתלבש בסגנון זה. נכדו היה יודעות לספר שאברהם שמע על כך במקום שבתו ברוסיה, ובמכתב אליה הפציר בה לשמור על סגנון לבושה האירופי, אך כמובן הוא לא יכול היה לשער את המציאות בארץ ואת התכתיבים החברתיים ששלטו בשכונת הבוכרים. חזרה מלבוש מודרני ללבוש מסורתי היא מהלך יוצא דופן. במחקר הלבוש של בני הקהילות היהודיות אנהנו מבחינים בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים בנהייה אחר לבוש מודרני, המשדר גמישות מחשבתית, קדמה ורצון לעדכניות ולהשתלבות בורם ובאופנה הרווחים, ובכך להצהיר על מעורבות ומעמד שווה בחברה.

9 פלנגי גם היא שיטה לצביעת אריגים שרווחה מאוד באוזבקיסטן. בשיטה זו, המכונה בעברית: קשור וטבול, צבעו אריגי משי דקים שנועדו לתפירת שמלות, מכנסיים תחתונים, צעיפים, וילונות ועוד. צביעת אריגים הייתה מקצוע יהודי רווח במאה התשע עשרה, אך בסוף אותה מאה זנחו מרבית היהודים עיסוק זה.

10 על שמלות הכורתה של נשות אוזבקיסטן ראו: ברעם־בן־יוסף, שמלות אוזבקיסטן.

6 שמלות נשים מאזור בוכרה, אוזבקיסטן, ראשית המאה העשרים, צילום: מאורו מליאני (אוסף מוזאון ישראל, ירושלים, B64.12.1517, B64.12.4251, B68.0591)

מוגן בזכויות יוצרים

במעבר מלבוש מסורתי ללבוש מודרני היו במקרים רבים שלבי ביניים, שבהם יצרו נשים וגברים שילובים והרכבות של הישן עם החדש. ואכן שמלות המשי של דבורה ואחיותיה, שנתפרו מבדים שייצרו אורגים ואומני צביעת אריגים אוזבקים בשיטות ידניות מסורתיות, עוטרו בתוספות תחרה, בתיפורים ובכפתורים, וכמובן מכונת התפירה שינתה את מראה המוצר הסופי.¹¹ לעתים שמרו נשים בוכריות רק על פריט מסורתי אחד – בדרך כלל צעיף – בלבושן המתחדש, לעתים הן וגם הגברים לבשו את הבגדים המסורתיים המהודרים בטקסים ובחגים, למשל במסיבות אירוסים ובחתונות או בליל הסדר ובראש השנה; אך בחתונות לבשו הכלות שמלה לבנה, והחתנים – חליפה אירופית.¹²

ניתן להשוות את חזרתה של דבורה ללבוש המסורתי למה שקורה לעתים קרובות אצל נשים מבוגרות, לעתים אלמנות, בחברות מסורתיות – הן ממירות את לבושן הצבעוני בבגדים כהים וסולידיים, ובמקרים רבים מלווה צעד זה בשיבה לחיים דתיים. אבל החזרה של דבורה ללבוש המסורתי הייתה יוצאת דופן, ואולי היא מבטאת יותר מכול את השבר הגדול שחל בחייה: אישה נשואה, שנהנתה מזוגיות מופלאה – כך על פי עדויות בני המשפחה – הייתה לאלמנה ומעין בת חסות של חמיה כחצר הבוכרית השמרנית בשנות השלושים בירושלים; אישה עשירה ממעמד כלכלי-חברתי גבוה נאלצה להתקיים בצמצום בארץ חדשה שאת שפתה לא דיברה.¹³

11 בשלבי המודרניזציה המוקדמים שמרו הנשים על גזרות הבגדים המסורתיים אך השתמשו באריגי ברוקד רוסיים מפוארים, ואריגי האיקט המשובחים שימשו לתפירת הבטנות. כמו כן נעשה שימוש נרחב יותר באריגי כותנה מודפסים תעשייתיים מרוסיה. למעשה כניסת האריגים הרוסיים דחקה את אריגי האיקט לשוליים עד שאומנות האריגה המופלאה הזו כמעט נעלמה. על מאפיינים של תהליכי מודרניזציה בלבוש ראו: יוהס; כרמל. תודתי נתונה לד"ר אסתר יוהס על קריאת מאמר זה ועל הערותיה.

12 זהו מנהג שמתקיים גם היום. באירוסים או בערב החינה מופיעים החתן והכלה בלבוש מסורתי עכשווי, ובשלב הריקודים אף מחלקים לאורחים הרוקדים מעילים או כיפות שמייבאים מאוזבקיסטן. ראו: ברעם-בן-יוסף, טקסי החתונה, עמ' 210.

13 נכדותיה ואחד הנכדים העידו כי היא דיברה בעיקר טג'יקית, להלג הפרסי השגור בפי יהודי בוכרה.

קיצורים ביבליוגרפיים

נעם ברעם־בן־יוסף, בואי כלה: מנהגי אירוסין וחתונה של יהודי אפגניסתאן, ירושלים תשנ"ח	ברעם־בן־יוסף, בואי כלה
—, 'טקסי החתונה', אסתר יוהס (עורכת) ונעם ברעם־בן־יוסף (עורכת שותפה), ארון הבגדים היהודי: מאוסף מוזיאון ישראל, ירושלים, ירושלים תשע"ד, עמ' 193–235	ברעם־בן־יוסף, טקסי החתונה
—, 'שמלות נשים מאזבכיסתאן', אסתר יוהס (עורכת) ונעם ברעם־בן־יוסף (עורכת שותפה), ארון הבגדים היהודי: מאוסף מוזיאון ישראל, ירושלים, ירושלים תשע"ד, עמ' 158–159, 327	ברעם־בן־יוסף, שמלות אזבקיסטן
דוידוף, 1823–2005: קורות המשפחה במשך מאתיים השנים האחרונות, ירושלים תשס"ה	דוידוף
מיכאל זנד, 'יהדות בוכארה וכיבוש אסיה התיכונה בידי הרוסים', פעמים 35 (תשמ"ח), עמ' 47–83	זנד
אסתר יוהס, 'מודרניזציה: מסורת וחידוש', הנ"ל (עורכת) ונעם ברעם־בן־יוסף (עורכת שותפה), ארון הבגדים היהודי מאוסף מוזיאון ישראל, ירושלים, ירושלים תשע"ד, עמ' 289–305	יוהס
לורנה כרמל, 'שמלת מעיל מבוכארה', אסתר יוהס (עורכת) ונעם ברעם־בן־יוסף (עורכת שותפה), ארון הבגדים היהודי מאוסף מוזיאון ישראל, ירושלים, ירושלים תשע"ד, עמ' 339	כרמל
אביבה מולר־לנצט, כסות ומסר: לבושם של יהודים בארצות האסלאם, ירושלים תש"ע	מולר־לנצט